

OSOBNOSŤ A DIELO K. MARXA V PRÁČACH PRIEKOPNÍKOV SOCIALIZMU NA SLOVENSKU

DALIMÍR HAJKO, Literárnovedný ústav 'SAV, Bratislava

HAJKO, D.: The Personality and Work of K. Marx in the Publications of the Pioneers of Socialism in Slovakia. *Filozofia* 41, 1986, No. 5, p. 506—517

One of the first texts in Slovakia dealing with the Life and work of K. Marx was the paper of K. Hanzlíček which was written on the 16th anniversary of Marx's death. Hanzlíček comprehended that Marx outlined the substance of the materialist conception of history in one of his first economic works — in the foreword to the book „A Contribution to the Critique of Political Economy — and anticipated in this work his main idea of Capital. Fourteen years later the most comprehensive work on the life and work of K. Marx — a booklet of some fifty pages „K. Marx — his Life and Work“ by Borek — was published in Bratislava. Borek made an attempt at evaluating all components of Marx's scientific and political activity in the historical context. He aimed at finding links between the philosophical foundations of Marxism and the revolutionary working movement and formulated basic principles of Marxist philosophy as the dialectical philosophy of practice.

Jeden z prvých textov na území dnešného Slovenska, venovaný podrobnejšiemu hodnoteniu života a diela Karola Marxa, bol článok popredného predstaviteľa bratislavského robotníckeho hnutia Karola Hanzlíčka, ktorý napísal pri príležitosti 16. výročia Marxovej smrti.

Pôsobenie Hanzlíčka, rodáka z Jura pri Bratislave a pôvodným povoláním stolárskeho tovariša, bolo v trojjazyčnom prostredí bratislavského proletariátu mimoriadne významné. Pôsoobil pri zakladaní robotníckeho vzdelávacieho spolku Napred a pri vydávaní bratislavských robotníckych novín *Die Wahrheit* (vychádzali od 1. 3. 1879 do 25. 3. 1880) a *Der Zeitgeist* (vychádzali od 1. 1. do 12. 2. 1881). Svoj článok *Karol Marx* Hanzlíček uverejnil 18. marca 1899 v časopise takisto nazvanom *Die Wahrheit*, ktorý za redakcie iného popredného predstaviteľa nemeckej sociálnej demokracie na Slovensku Heinricha Kalmára (1870—1931) vychádzal ako „politický týždenník bratislavskej organizácie sociálnodemokratickej strany Uhorska“ od marca do novembra 1899 (citované podľa 1, s. 337).

V úvode článku Hanzlíček pripomína, že „14. marca bolo 16 rokov, čo zomrel najväčší bádateľ v sociálnodemokratickej oblasti, zakladateľ vedeckého socializmu. Do hrobu ho bez okázalosti uložili na cintoríne Highgate v Londýne, obrovskej metropole svetového obchodu; len najbližší príbuzní stáli pri jeho rakve a predsa celý svet cítil, že umrel neobyčajný človek. Nazdávame sa, že si nemôžeme lepšie uctiť jeho pamiatku ako tým, že si pripomenieme niekoľko dát z jeho nepokojného života“ (2, r. 1899, č. 3). Popri stručnom vymenovaní „niekoľkých dát“

zo života Karola Marxa sústredil Hanzlíček svoju pozornosť predovšetkým na základné myšlienky Marxovho diela.

Z hľadiska filozofických názorov upozorňujeme najmä na význam Marxovej a Engelsovej spoločnej práce *Svätá rodina* čiže *Kritika kritikej kritiky*. Proti Brunovi Bauerovi a spol. (vyšla roku 1845, Hanzlíček nesprávne udáva rok 1844). Hanzlíčkova zmienka o tomto významnom diele z oblasti marxistickej filozofie, v ktorom Marx a Engels odhalili gnozeologické korene idealizmu a zavřili svoj rozchod s mladohegelovcami, dokazuje, že poznal rané spisy klasikov marxizmu. Navyše, Hanzlíček v tomto prípade nepocíťoval ani jazykovú bariéru. Naši priekopníci socializmu sa však poväčšine nevenovali hlbšiemu štúdiu základov marxistickej filozofie a sústreďovali svoju pozornosť najmä na Marxovo rozpracovanie problémov vedeckého socializmu a politickej ekonomie, ako aj Marxovej politickej činnosti. Hanzlíček vysoko hodnotil bruselské obdobie Marxovej politickej aktivity, keď vznikla tajná spoločnosť Zväz komunistov, pre ktorý Marx spolu s Engelsom napísal teoretický a politický program strany — *Manifest komunistickej strany*. „Tento manifest,“ píše Hanzlíček, „v ktorom sa vykladajú základné princípy moderného socialistického hnutia, končí všeobecne známym heslom: Proletári všetkých krajín, spojte sa!“ [2, r. 1899, s. 3].

Je pochopiteľné, že zakladatelia nášho robotníckeho hnutia zdôrazňovali predovšetkým organizačnú aktivitu vychádzajúcu z medzinárodných centier revolučného boja proletariátu. Veď organizovanosť uhorského robotníctva bola aj napriek istým úspechom ešte vtedy relatívne malá a táto oblasť činnosti propagátorov myšlienok vedeckého socializmu sa na prvý pohľad javila významnejšia než rozpracúvanie teoretických problémov. Z tohto hľadiska aj Hanzlíček vo svojom článku *Karol Marx* venoval najviac pozornosti Marxovej činnosti v Medzinárodnom robotníckom združení, neskôr označovanom ako Prvá internacionála. Obdivoval v ňom človeka, ktorého „jasný pohľad videl za kulisy dejín“ a pred ktorým nezostali skryté „nijaké tajomstvá kapitalistického výrobného procesu“. „Roku 1864 bol Marx pri zakladaní Medzinárodného robotníckeho združenia mimoriadne činný; bol dušou tohto združenia, lebo redigoval všetky písomnosti vydávané Generálnou radou tejto asociácie. Po páde Parížskej komúny nemohlo Medzinárodné robotnícke združenie pokračovať v práci dovtedajším spôsobom. Marx na haagskom kongrese [1872] presadil, že Internacionála sa slávnostne vyslovila proti bakuninovským sprisahaneckým teóriám a praktikám...“ [2, r. 1899, č. 3].

Tu Hanzlíček podáva vlastnú odsudzujúcu interpretáciu anarchizmu, ktorý je podľa jeho slov nevedecký a koniec-koncov nahráva reakcii. Len človek, ktorý nič nevie o Marxovom diele a o jeho názoroch, môže si podľa Hanzlíčka myslieť, že sa Marx usiloval o násilné, sprisahanecké činy. Marx bol podľa neho zásadným odporcom „pučov a revolúcií“ [2, r. 1899, č. 3]. Nemôžeme si nevšimnúť, že okrem správneho od-

mietania anarchistických praktík cítiť z Hanzlíčkových slov aj oportunistické vzdávanie sa boja za socialistickú revolúciu a diktatúru proletariátu.

Hanzlíček správne vystihol, že Marx hypoteticky vyložil podstatu materialistického chápania dejín už v jednej zo svojich prvých ekonomických prác — v predslove k práci *Ku kritike politickej ekonómie*, ktorá vyšla r. 1859. Pochopil, že Marx v tejto práci anticipoval hlavnú myšlienku *Kapitálu*. Marxov *Kapitál* Hanzlíček charakterizoval ako dielo epochálneho významu, ktoré vedecky analyzuje základy kapitalistickej spoločnosti. „Čím bol Marx pre proletariát, to nemožno vyjadriť slovami,“ napísal v závere svojho článku. „Jeho učenie je historickou skutočnosťou, ktorá je síce mnohým nepohodlná, ale nemožno ju zaprieť ani ignorovať“.

Tak ako Darwin objavil zákon vývoja organickej prírody, Marx objavil ekonomický zákon vývoja ľudských dejín, doposiaľ zatemňovanú skutočnosť, že ľudia musia najprv jesť, piť, bývať a obliekať sa, kým sa začnú venovať politike, vede, umeniu a náboženstvu... Je isté, že oslobodenie z okov ekonomického útlaku môže byť len vecou samej robotníckej triedy“ (2, r. 1899, s. 3).

Prírodzene, Hanzlíčkov článok *Karol Marx* ani zďaleka nevyčerpал všetky stránky Marxovej vedeckej a politickej činnosti. Bol však pomerne dôkladným spracovaním Marxovej biografie, obsahoval stručnú charakteristiku hlavných Marxových diel a prehľad o jeho činnosti v medzinárodnom robotníckom hnutí. Hoci sám autor „v zásadných otázkach prechodu od kapitalizmu k socializmu aj naďalej zostával v zajatí názorov Lassalla a jeho obdivovateľov, napríklad J. Jakobyho“ (3, s. 38), článok splnil úlohu informovať bratislavských robotníkov nemeckej národnosti o vedúcej osobnosti svetového proletárskeho hnutia. Bol jednou z prvých prác vydaných na území dnešného Slovenska, ktoré sa zaoberali pozitívnym výkladom Marxovho učenia. Preto má čestné miesto v dejinách prenikania marxizmu na Slovensko.

*

Štrnásť rokov po vyjdení Hanzlíčkovho článku v novinách *Die Wahrheit* vychádza v Bratislave v Robotníckych novinách pri príležitosti 30. výročia Marxovej smrti najobsiahlejšia práca o živote a diele K. Marxa v slovenčine pred prvou svetovou vojnou vôbec — Borekova takmer päťdesiatstranová kniha *Karol Marx — jeho život a dielo*. Edmund Borek ju publikoval pod pseudonymom Prokop Stupavský a zaradil do nej nielen Marxov portrét, ale aj slovníček cudzích slov. Podľa vlastných slov autora bola táto kniha „dôkazom, že slovenské sociáldemokratické hnutie už vyrástlo z detských topánočiek a chce svojmu usilovaniu sa, aby sa uplatnilo v slovenskom národe, dať vedecký, filozofický a národohospodársky základ“ (4, s. 3).

Podstatným prínosom Borekovej práce bolo najmä to, že sa pokúšala komplexne zhodnotiť všetky zložky Marxovej vedeckej a politickej činnosti v historickom kontexte. Dovtedy sa totiž úvahy o Marxovom myšlienkovom odkaze objavovali v prácach našich priekopníkov socializmu a na stránkach robotníckej tlače iba torzovite, často v nesúvislej podobe. Boli to väčšinou skôr tézy vyplývajúce z marxizmu alebo korešpondujúce s ním, než končný rozbor Marxových myšlienok. O ten sa po prvý raz pokúsil Edmund Borek, a preto má jeho dielo priekopnícky charakter.

Osobitný význam má pre nás aj z tohto hľadiska, že autor sa usiloval hľadať súvislosť medzi filozofickým základom marxizmu a revolučným robotníckym hnutím. Snažil sa sformulovať základné princípy marxistickej filozofie ako dialektickej filozofie praxe, pričom dôraz kládol na skúmanie zákonov spoločenského vývinu a na materialistické chápanie dejín: „Karol Marx so svojím verným druhom Fridrichom Engelsom skúmal spoločenské zariadenia a zákony spoločenského vývinu a našiel, že politické a právne zariadenia, filozofické idey a pojmy o mravnosti a spravodlivosti majú svoj základ v hospodárskych podmienkach spoločnosti, ktoré určované sú výrobnou sústavou, a že pri všetkých bojoch nepriateľských tried, o ktorých dejiny píšú, hospodárske príčiny rozhodovali. Vypracoval na základe dlhoročného skúmania zákonov spoločenského vývinu skvelú náuku o materializme dejín a ustálil význam a miesto moderného proletariátu v dejinách ľudstva a výroby, čím spojil chaotické, nezriadené živly proletárskych nespokojencov a mohutný politický pohyb novej doby s jasnými a určitými cieľmi... Karolovi Marxovi prislúcha zásluha, že beztvárnemu zárodku novej ľudskej spoločnosti a nového výrobného poriadku dal formu a ustálil zákony, dľa ktorých tento zárodok ďalej sa vyvíjať bude“ (4, s. 5).

Napriek tomu, že Borek zdôrazňoval význam Marxovho bádania v oblasti politickej ekonómie, predovšetkým jeho analýzu ekonomických vzťahov kapitalistickej spoločnosti, pokúsil sa vyložiť marxizmus ako ucelené učenie v organickej jednote všetkých jeho súčastí. V tom je skutočný prínos jeho práce.

Keď Borek skúmal pramene Marxovej filozofie, ako najdôležitejší sa mu (a to správne) javil vplyv Hegelovej filozofie a „tzv. mladohegelovcov, ktorí chceli dialektickú Hegelovu filozofiu postaviť na materialistický základ“ (4, s. 7). Konštatuje, že marxizmus síce vyšiel z Hegelovej filozofie, no neprebral jej idealizmu: „Mladohegelovci ale, ku ktorým aj Marx náležal, videli v Hegelovej idei absolútna niečo cudzorodého v jeho filozofii a v logických formách nevideli výron absolútnej idey, ale výsledok ľudského myslenia. Im bol človek stvoriteľom hegelovskej idey absolútna“ (4, s. 7). Borek vyzdvihuje význam filozofického systému Ludwiga Feuerbacha, ktorý je podľa neho reakciou filozofického materializmu proti filozofickému idealizmu, upozorňuje na Feuerbachov senzualizmus a poznamenáva, že Feuerbach sa zaslúžil o od-

hale nie slabých stránok Hegelovho idealizmu. Dodáva však, že Feuerbach sa zastavil „na polovici cesty a nedomyslel svoj filozofický systém až ku konečným záverom. To učinil Karol Marx. Feuerbach bol nutný človek v reťazi filozofického vývinu, ktorý od Hegela cez Feuerbacha viedol k Marxovi a jeho materializmu dejín“ (4, s. 7).

Borek sa zaoberá najmä tými Marxovými prácami, ktoré boli dôležité z hľadiska výkladu materialistického chápania dejín. Za jednu z prvých takýchto prác správne pokladá Marxov *Úvod ku kritike Heglovej filozofie práva*, ktorý vyšiel r. 1844. Píše o ňom: „Práca táto je tým zaujímavá, že v nej vidíme, ako sa Marx priblížil k svojej teórii o materializme dejín. Pozoruhodné pre duševný vývin Marxov sú jeho vety, že revolúciám treba je hmotného podkladu a problém bohatstva je hlavným problémom modernej doby. Jeho teória o materializme dejín je v tomto článku v zárodku“ (4, s. 8).

Borek podrobne opisuje, ako Marx vystupoval proti utopickým koncepciám prívržencov Weitlinga a Cabeta, „ktorým Marxov program bol priveľmi filozofický,“ a napokon v šiestej kapitole uverejňujeme plné znenie prekladu *Manifestu komunistickej strany*. Tým Borek najväčšmi prispel k šíreniu marxizmu na Slovensku. Prvý preklad *Manifestu komunistickej strany* do slovenčiny konečne priblížil slovenskému proletariátu základné dielo, v ktorom Marx a Engels načrtli „nový svetonázor, dôsledný materializmus, zahŕňajúci aj oblasť spoločenského života“ (V. I. Lenin). Borekov preklad umožnil rozvíjajúcemu sa slovenskému robotníckemu hnutiu lepšie sa oboznámiť s marxistickou teóriou triedneho boja a revolučnou úlohou proletariátu. Prispel aj k formovaniu slovenskej vedeckej terminológie.

V tejto súvislosti chceme upozorniť, že *Robotnícke noviny* z 10. októbra 1912 avizovali vydanie prvého diela Marxovho *Kapitálu* v češtine. *Kapitál* vydalo Ústrední dělnické knihkupectví a nakladatelství (Antonín Svěcený) v Prahe. V *Robotníckych novinách* sa dočítame: „Dlhoročná túžba českých robotníkov stáva sa tu skutkom. Obrovské dielo, presne vedecké, z ktorého vychádzajú ústredné myšlienky a hlavné argumenty medzinárodného socializmu, stane sa tým zrozumiteľné širokým vrstvám českého delného ľudu“ (5, r. 1912, č. 41). Keďže subskripcia na knihu bola vypísaná aj na Slovensku, umožnilo jej vydanie preniknúť myšlienkám Marxovho *Kapitálu* medzi slovenských uvedomelých robotníkov.

Z teoretického hľadiska venoval Borek najväčšiu pozornosť dvom častiam Marxovho učenia: revolučnému prevratu v ekonomickej teórii a materialistickému chápaniu dejín. Každému problémovému okruhu venoval samostatnú kapitolu v práci *Karol Marx — jeho život a dielo*.

V časti nazvanej *Hospodárske náuky Karola Marxa* vychádzal z názoru, že „cieľom socialistického pohybu je, aby odstránená bola núdza a bieda, zapríčinená kapitalistickou výrobnou sústavou, a uskutočnené bolo také spoločenské zriadenie, v ktorom by každému jednotlivcovi bola zabezpečená rovná možnosť slobodného vývinu. Jestli ale socialis-

tický pohyb uskutočniť má tento cieľ, je potrebné, aby poznal zákony kapitalistickej výroby. Večnou zásluhou Karola Marxa je, že vnikol do tajomstiev kapitalistickej výroby a odhalil zákony vývinu kapitalistického spôsobu výroby, [4, s. 43].

Borek pomerne presne a vzhľadom na požiadavku skráteného výkladu aj vcelku výstižne charakterizuje Marxovo odhalenie dvojakeho charakteru práce a zdroja nadhodnoty. Adekvátnu pozornosť venuje aj Marxovmu objavu, že tovarom je pracovná sila: „Pri tomto (kapitalistickom — poznámka D. H.) spôsobe výroby stáva sa ľudská pracovná sila tiež tovarom, ktorého cena určovaná je pracovnou dobou spoločensky nutnou k jej obnoveniu“ [6, s. 44].

Dôsledne spája marxistické ekonomické učenie s triednym bojom proletariátu. V jeho názoroch sa však vyskytujú niektoré prvky ekonomizmu, nadmieru zdôrazňuje ekonomické faktory v spoločenskom vývine. Podobný prístup sa objavuje aj v kapitole nazvanej Marxov názor na dejiny. Borek príliš vyzdvihuje, ba až absolutizuje názor, podľa ktorého „všetky dejinné procesy majú svoj pôvod v hospodárskych pomeroch“ [4, s. 45], a nevšima si význam spätného aktívneho vplyvu ideí a inštitúcií na základňu, v ktorej vznikli. Istý moment fatalizmu a historického automatizmu sa prejavuje aj v jeho myšlienke, že „zrušenie súkromnokapitalistickej výrobnéj sústavy a nahradenie socialistickou výrobou bude plodom dejinného vývinu, určovaného výmennými a výrobnými pomermi“ [4, s. 45—46].

Borek napokon pripúšťa revolučnú cestu násilného prevratu, ale iba v tom prípade, ak buržoázia sama nepochopí, že jej dejinná úloha sa skončila. Jeho marxizmus tu bol podobne ako aj v iných prípadoch modifikovaný oportunizmom II. internacionály. „Dejinnými zákonmi určená je cesta k slobode ľudstva“, napísal v závere svojej práce. „Úlohou proletariátu je, aby vývin spoločnosti, dejinnými zákonmi určenými, napomáhal a svoje sily a svoju moc postavil do služieb dejinného vývinu, ktorého vyvrcholením bude pád kapitalistickej spoločnosti a víťazstvo spoločnosti. Či tento prevrat spoločnosti kapitalistickej v socialistickú bude násilný, o tom rozhodovať nebude proletariát, ale buržoázia sama. Jestli v dobe plnosti času pochopí, že jej úloha v ľudskej spoločnosti je dokončená a že vývin výrobných pomerov učinil jej existenciu zbytočnou, a zavčas zriekne sa svojich nadpráv, nebude prirodzene tento prevrat násilný. Ak ale bude buržoázia proti dejinnému vývinu sa stavať, prebije si dejinný vývin sám revolúciou cestu k socialistickej spoločnosti“ [4, s. 46].

Priekopnícky charakter práce Edmunda Boreka o Karolovi Marxovi vynikne najmä vtedy, keď si uvedomíme, že sa prvý raz v dejinách filozofického myslenia na Slovensku pokúsil o monistické chápanie dejinného procesu. Jeho pokus ešte nebol dôsledne marxistický, z hľadiska rozvinutej teórie historického materializmu by sme mu mohli vyčítať veľa nedostatkov a nedôsledností. Predovšetkým redukoval marxizmus

— podobne ako Kautsky a pravdepodobne aj jeho vplyvom — iba na ekonomickú teóriu a materialistické chápanie dejín.

Populárne napísaná práca, vedome a programovo zjednodušujúca teoretické problémy, ktorých popularizácia tvorí jej obsah, však nedovoľuje všestranne a dostatočne plasticky zhodnotiť názory jej pôvodcu. No aj napriek tomu môžeme na záver konštatovať, že Borekov opis života a diela Karola Marxa splnil úlohu, ktorú si jeho autor stanovil — informovať slovenského čitateľa o osobnosti tvorcu teórie vedeckého komunizmu, vedeckej filozofie a vodcu medzinárodného proletariátu. Toto dielo malo veľký propagandistický význam, a hoci ho naši marxistickí filozofi neskôr dôsledným dialektickým a historickým materializmom prekonali, spolupôsobilo na formovanie svetonázorových a filozofických východísk, na ktoré nadviazala generácia mladej slovenskej inteligencie rozvíjajúca myšlienka marxizmu-leninizmu v medzivojnovom období.

*

Obdobie prenikania marxistických myšlienok na Slovensko koncom minulého a začiatkom tohto storočia bolo poznamenané problémami súvisiacimi s vývinom robotníckeho hnutia u nás, s rozvojom organizovanosti slovenského robotníctva a so šírením socialistickej ideológie. Idey socializmu k nám prenikali prostredníctvom viedenských socialistov, cez budapeštianske centrum sociálnodemokratického hnutia v Uhorsku, no najmä zásluhou českých priekopníkov socializmu, ktorí nám navyše ako prví sprístupňovali marxistické názory a prispievali k marxistickému výkladu spoločnosti v prácach našich prvých socialistov. Bolo to obdobie, v ktorom podľa Leninových slov „obrovský pokrok kapitalizmu... a rýchly rozmach robotníckeho hnutia vo všetkých civilizovaných krajinách vyvolal veľké zmeny v doterajšom vzťahu medzi buržoáziou a proletariátom. „Európska a americká buržoázia,“ napísal V. I. Lenin, „ktorá predtým otvorene, principiálne a priamo bojovala proti všetkým základným postulátom socializmu v mene absolútnej nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva a voľnej konkurencie, dnes prostredníctvom svojich ideológov a politikov čoraz častejšie obhajuje tzv. sociálne reformy proti myšlienke sociálnej revolúcie. Heslo súčasnej vyspelej buržoázie už neznie: liberalizmus proti socializmu, ale reformizmus proti socialistickej revolúcii“ [7, 20. zv., s. 378].

Uhorká, rakúska i česká sociálna demokracia bola v zajatí reformistických názorov vodcov II. internacionály a nebola dostatočne zrelým subjektívnym činiteľom sociálnej revolúcie. Navyše aj historické osobnosti spoločenského vývinu v Uhorsku — najmä pretrvávajúce polofeudálne prvky, agrárny charakter krajiny a s tým súvisiaca nerozvinutosť proletariátu ako triedy — viedli k tomu, že oportunistické vedenie sociálnodemokratickej strany Uhorska nepochopilo možnosti prerastania buržoáznodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, ba do-

konca v liberálnej buržoázii hľadalo skôr spojenca v zápase s pozostatkami feudálneho zriadenia, a nie triedneho nepriateľa. Podobné postoje sa prejavili aj v oblasti ideológie, s ktorou boli bezprostredne späté, a svoju stopu zanechali aj na procese prenikania k nám marxistických myšlienok a jeho šírenia. Z hľadiska skúmania predleninského obdobia prenikania marxizmu na Slovensko — o ktoré nám išlo v predchádzajúcich kapitolách — bolo dôležité pozorovať, ako sa názory našich priekopníkov socializmu približovali k marxizmu, ako ho prijímali, alebo odmietali v podobe jednotlivých momentov, prvkov a tendencií. Nemožno totiž hovoriť o ucelenom prijímaní či preberaní marxistického učenia od ideologickej výzbroje našich priekopníkov socializmu. Z marxizmu k nám prenikali v prvom rade tie momenty, ktoré súviseli s politickou činnosťou robotníckej strany a s problémami, ktorých riešenie sa javilo ako naliehavé z hľadiska konkrétnych spoločenských podmienok. Išlo predovšetkým o otázky súvisiace skôr s vedeckým socializmom, resp. komunizmom a politickou ekonomikou, než s marxistickou filozofiou, aj keď ich filozofickú relevanciu nemožno celkom poprieť. Patrili sem napríklad problémy národa, vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu, niektoré otázky kultúry a problematika triedneho boja. V rámci svetonázorovej výchovy a propagandy mali špecifické postavenie problémy ateizmu, polemika s náboženstvom a prvé pokusy z marxistického hľadiska odhaliť podstatu náboženského svetonázoru, korene náboženstva a jeho úlohu v spoločenskom živote. V Borekovom diele sa stretávame s prvým pokusom filozoficky zdôvodniť vedecký ateizmus. Filozofickosť kladenia otázok a riešenia vytýčených problémov sa azda najväčšími prejavila v oblasti materialistického názoru na dejiny ľudskej spoločnosti. Z hľadiska prenikania marxistickej filozofie na Slovensko mali osobitný význam aj práce, ktoré sa zaoberali osobnosťou Karola Marxa a jeho myšlienkovým odkazom. Z týchto prác sa náš proletariát dozvedel, že dialektický a historický materializmus je filozofiou robotníckej triedy, že je vedeckým základom boja za spoločenský pokrok.

Prvú etapu procesu prenikania marxizmu na Slovensko charakterizuje nedostatočná diferenciacia jednotlivých súčastí marxizmu, ich nedostatočné relatívne osamostatnenie a vyčlenenie z marxizmu ako celku. Filozofia neprenikala na Slovensko ako relatívne samostatná súčasť marxizmu, ale ostávala v jednotlivých stránkach marxizmu často pod povrchom riešenia konkrétnych problémov vedeckého socializmu, politickej ekonomie či taktiky a stratégie robotníckeho hnutia. Historické podmienky, za akých k nám prenikalo marxistické učenie, vyžadovali, aby sa väčší dôraz kládol na organickú spojitosť marxistickej filozofie s revolučnou praxou triedneho boja proletariátu než na tvorivé rozvíjanie vlastnej filozofickej problematiky. K riešeniu filozofických problémov par excellence na pôde nášho marxizmu došlo až v poslednom období procesu prenikania marxistickej filozofie na Slovensko, v dvadsiatych rokoch tohto storočia a neskôr, teda v období po vzniku KSČ, v ob-

dobí pôsobenia príslušníkov davistickej skupiny mladej slovenskej inteligencie. Predtým totiž nenachádzame nijakú analógiu s podobnou aktivitou pokrokovej inteligencie.

V rozvoji slovenského robotníckeho hnutia národná inteligencia takmer úplne absentovala a prenechávala pole pôsobnosti zanieteným samoukom z radov vyspelejších robotníkov, ktorí síce nadšene plnili úlohu propagandistov a popularizátorov marxizmu, ale nedostatočné predbežné vzdelanie im neumožnilo hlbšie a všestranne pochopiť kvalitatívnu odlišnosť dialektického a historického materializmu od všetkých predchádzajúcich — i relatívne pokrokových — učení. V diele *Čo robiť?* V. I. Lenin napísal, že robotníci sami osebe „ani nemohli mať sociálnodemokratické uvedomovanie. To sa mohlo vniesť iba zvonka. Dejiny všetkých krajín svedčia o tom, že robotnícka trieda si môže výhradne vlastnými silami utvoriť len tradeunionistické uvedomenie, t. j. presvedčenie, že sa musí združovať vo zväzoch, bojovať proti zamestnávateľom, žiadať od vlády, aby vydávala tie alebo oné zákony, ktoré potrebujú robotníci a pod. Lenže socialistické učenie vyrástlo z filozofických, historických a ekonomických teórií, ktoré vypracúvali vzdelaní predstavitelia majetných tried, inteligencia“ (7, 6. zv. s. 54—55).

Na Slovensku teda chýbala revolučná socialistická inteligencia, ktorá by formovala teoretické učenie sociálnej demokracie, a značná časť nášho robotníctva ostávala len na platforme tradeunionistického uvedomenia si antagonizmu medzi robotníkmi a zamestnávateľmi. Reformistické vedenie sociálnodemokratickej strany v nich nedokázalo vyvolať potrebu revolučnej aktivity. Skutočnosť, že v radoch našich priekopníkov socializmu a vodcov nášho robotníckeho hnutia chýbala pokroková inteligencia, mala za následok aj nedostatočné alebo nie celkom správne preberanie klasického kultúrneho dedičstva, neschopnosť ideológov a organizátorov nášho robotníckeho hnutia zaujímať vlastný názor na isté prvky a účasti buržoáznej kultúry a vedy. Z toho vyplýval aj ďalší nedostatok, a to, že sa kriticky nesprostredkúvali hodnoty predchádzajúcej filozofie. Preto prekladateľ *Manifestu komunistickej strany* Edmund Borek v úvode k svojej práci *Karol Marx — jeho život a dielo* právom napísal: „Len zasvätený pochopí, s akými terminologickými ťažkosťami bolo treba z tejto príčiny pri spracovaní tejto knihy bojovať. Ale rovnako ťažké bolo obliecť hlboké filozofické a národohospodárske náuky Karola Marxa do rúch ľudového, aby slovenský človek, ktorý nemá často ani najelementárnejšieho vzdelania pre našu školskú biedu v Uhorsku, tieto náuky pochopil a aby ony sa stali jeho duševným majetkom“ (4, s. 3).

Národne uvedomelá slovenská inteligencia, ktorá sa mohla stať šíriteľkou osvety a pokroku aj v tejto oblasti, nesplnila svoje historické poslanie. „Martinská politika národovcov bola odjakživa neľudová, bála sa ľudu, bála sa socializmu“, čítame v časopise *Napred* v príspevku *Robotníctvo a náš program*. „Toto je vadou, ktorá je celkom všeobecná

medzi inteligenciou slovenskou. Medzi ľuďmi bojí sa ísť a socializmu sa vyhýba, nevidiac, že socializmus je nielen hnutím za hospodárske a politické povznesenie ľudu, lež tiež aj za kultúrny majetok človečenstva“ (8, r. 1908, č. 9). Nedostatočná znalosť základných pilierov svetovej vzdelanosti a nedostatočný kultúrny rozhľad odsudzovali našich priekopníkov socializmu nielen do situácie popularizátorov a propagátorov marxizmu, ale aj do pozície viac-menej pasívnych preberateľov názorov maďarských, rakúskych a českých sociálnych demokratov, ktorí podobne ako iné strany II. internacionály, celkom nechápali nové spoločensko-historické podmienky vznikajúce v rámci imperializmu ako najvyššieho štádia vývinu kapitalistickej spoločnosti.

Nezrelosť subjektívneho činiteľa, neprítomnosť skutočne revolučnej, marxistickej strany proletariátu (takou bola v tomto období len strana ruských boľševikov) negatívne vplývali na intenzívne a všestranné rozširovanie marxistických názorov vôbec a marxistického filozofického myslenia zvlášť. Vzniká otázka, či za takýchto okolností môžeme našich priekopníkov socializmu, v ktorých diele sa objavili aj prvky a momenty marxistického filozofického myslenia, vôbec označiť za marxistov. Pri odpovedi na túto otázku treba v zásade rozlišovať dva momenty v procese prenikania marxizmu k nám. Prvý moment súvisí s obdobím začiatkov organizovaného robotníckeho hnutia, keď sa najvyspelejší príslušníci našej robotníckej triedy v základných črtách oboznamovali s Marxovým učením, keď teraz priam s nadľudským vypätím fyzických a duševných síl si po vyčerpávajúcej práci samoštúdiom rozširovali svoje základné vzdelanie, aby dokázali pochopiť aspoň elementárne princípy Marxovej filozofie. Prirodzene, ich úprimný zápas o pochopenie marxizmu sa nevyhol mnohým nepresnostiam, zjednodušeniam a chybám. Nebolo to nič nepochopiteľné v období, keď názory klasikov rozlične chápali a prijímali aj predstavitelia socialistického hnutia oveľa vyspelejších európskych krajín. Z tohto hľadiska vysoko hodnotíme záslužnú propagandistickú činnosť našich prvých socialistov, ktorá mala priekopnícky charakter a iniciovala praktické uplatňovanie teoretických zásad marxistického učenia.

Druhý moment je spätý so skutočnosťou, že svetonázor našich priekopníkov socializmu bol ovplyvnený lassalizmom a oportunistickými a reformistickými názormi ideológov nemeckej, rakúskej a uhorskej sociálnej demokracie. V strategicko-taktických otázkach revolučného boja proletariátu, v otázke politického programu robotníckej strany a pod. bol značne vzdialený Marxovmu učeniu.

Je nesporné, že názory našich priekopníkov socializmu charakterizovala „nedostatočná teoretická úroveň“, živelnosť a nesystematickosť pri výbere tematiky, orientácia výlučne na všeobecné poučky marxizmu, bez najmenších ambícií tvorivo ich rozvíjať v špecifických podmienkach triedneho a ideologického boja“ (9, s. 154). Na druhej strane však nemožno nevidieť zásluhy priekopníkov socializmu na Slovensku o šírenie

informácií o takých významných častiach marxistického učenia, ako bolo materialistické chápanie dejín a Marxovo ekonomické učenie. V názoroch na riešenie väčšiny spoločenských problémov, v otázke vzťahu tried proletariátu a buržoázie, v zásadných názoroch na riešenie hospodárskej problematiky atď. boli naši priekopníci socializmu a propagátori marxizmu predstaviteľmi bezpochyby najprogresívnejšieho myšlienkového prúdu u nás. Aj keď jednotlivé princípy marxizmu, ktoré obsahoval ich svetonázor, nedokázali transformovať zo všeobecnej abstraktnej podoby do podoby aplikovateľnej v ideologickom boji, aj keď sa v ich filozofickom myslení ešte nedostatočne zdôrazňovala jednota materializmu a dialektiky, boli nesporne nositeľmi a šíriteľmi myšlienok, ktoré predčili naše vtedajšie buržoázne myslenie svojou myšlienkovou pribojnosťou, pokrokovosťou a historickou perspektívnosťou.

Svetonázor našich priekopníkov socializmu sa ešte nevedel zbaviť viacerých chýb a omylov. Mnohé z týchto nedostatkov vznikli aj preto, lebo na Slovensku bol absolútny nedostatok revolučnej inteligencie. Lenže živé spojenie našich propagátorov marxizmu s aktuálnou problematikou rozvíjajúceho sa robotníckeho hnutia, ich bezprostredný kontakt so životom a s páličivými problémami postavenia slovenského proletariátu určovali ich postoje nielen k výberu prostriedkov a cieľov robotníckeho hnutia, ale aj k výberu teoretických otázok. Ich filozofické východiská sa síce sporadicky prejavovali aj v teoretických úvahách, ale najväčší dosah a význam mala ich aplikácia na praktické problémy každodenného života proletariátu.

Priama orientácia na problémy životne dôležité pre rozvoj hnutia robotníckej triedy v nejednom prípade spontánne viedla k správne mu teoretickému prístupu, ktorý sa v mnohých konkrétnych otázkach triedneho boja priblížil k marxistickému stanovisku. V tomto smere naši propagátori marxizmu aktívne prispievali k plneniu historickej úlohy robotníckej triedy. Prví slovenskí propagátori marxizmu boli priekopníkmi marxistického filozofického myslenia u nás a v ťažkých podmienkach kliesnili cestu prenikaniu nesmierneho teoretického bohatstva marxizmu-leninizmu do nášho kultúrneho prostredia.

Hoci ich svetonázor nemožno jednoznačne a bezvýhradne nazvať marxistickým, nevieme si bez jeho pôsobenia predstaviť nástup novej generácie marxistov, ktorej pôsobenie sa viaže na rozvíjanie revolučnej podstaty marxizmu po vzniku Komunistickej strany Československa a na leninskú etapu rozvoja marxizmu-leninizmu na Slovensku.

LITERATÚRA

1. Slovenské noviny [Bobulove], roky 1868—1872.
2. Die Wahrheit (red. H. Kalmár), 18. 3. 1889.
3. Prehľad dejín KSČ na Slovensku. Bratislava 1971.
4. BOREK, E. [pseud. Prokop Stupavský]: Karol Marx — jeho život a dielo. Bratislava 1913.

5. Robotnícke noviny, roky 1906—1917.
6. BOREK, E.: Zo zápiskov hladného blázna. Bratislava 1910.
7. LENIN, V. I.: Zbrané spisy. Bratislava 1980—1985.
8. Napred, roky 1907—1908.
9. BODNÁR, J.: Dedičstvo myšlienok. Bratislava 1983.

ЛИЧНОСТЬ И ТВОРЧЕСТВО К. МАРКСА В РАБОТАХ ОСНОВОПОЛОЖНИКОВ СОЦИАЛИЗМА В СЛОВАКИИ

Далимир Гајко

Одной из первых работ в Словакии, посвященных жизни и творчеству Маркса, была статья Ганзлиčka, написанная по случаю 16-летия со дня смерти Маркса. Ганзлиček понял, что Маркс гипотетически изложил сущность материалистического понимания истории еще в одной из своих первых экономических работ — в предисловии к произведению „К критике политической экономии“, в которой уже содержится в зародыше главная идея „Капитала“. Спустя 14 лет в Братиславе была издана наиболее обширная работа о жизни и деятельности К. Маркса на словацком языке до первой мировой войны вообще — почти на 50 страниц книга Борека „Карл Маркс — его жизнь и творчество“. В этой работе Бореk пытался комплексно осмыслить все составные части Марксовой научной и политической деятельности в историческом контексте. Он стремился найти связь между философской основой марксизма и революционным рабочим движением, сформулировать основные принципы марксистской философии как диалектической философии практики.

PERSÖNLICHKEIT UND WERK K. MARX' IN DEN ARBEITEN DER WEGBEREITER DES SOZIALISMUS IN DER SLOWAKEI

Dalimír Hajko

Einer der ersten Texte in der Slowakei, die sich mit Leben und Werk K. Marx' befassen war der Artikel K. Hanzlíčeks, der von ihm anlässlich des 16. Jahrestages des Todes von K. Marx geschrieben wurde. Hanzlíček erfasste, dass Marx hypothetisch das Wesen der materialistischen Geschichtsauffassung schon in einer seiner ersten ökonomischen Arbeiten gedeutet hatte — im Vorwort Zur Kritik der politischen Ökonomie und in dieser Arbeit antizipierte er den Hauptgedanken des Kapitals. Vierzehn Jahre später erscheint in Bratislava die vor dem I. Weltkrieg im Slowakischen überhaupt umfassendste Arbeit über Leben und Werk K. Marx' — Boreks fast fünfzig Seiten starke Arbeit Karl Marx — sein Leben und Werk. Borek versuchte alle Komponenten Marxscher wissenschaftlicher und politischer Tätigkeit im historischen Kontext komplex zu bewerten. Er war bestrebt den Zusammenhang zwischen der philosophischen Grundlage des Marxismus und der revolutionären Arbeiterbewegung zu suchen und die Grundprinzipien der marxistischen Philosophie als einer dialektischen Philosophie der Praxis zu formulieren.